
З ВИСТУПІВ НА МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ «РОЛЬ БІБЛІОТЕК У ФОРМУВАННІ ЄДИНОГО НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ»

Володимир ЛИТВИН,
віце-президент НАН України,
академік НАН України

Формування єдиного науково-інформаційного простору України: здобутки і проблеми розвитку

Вектор поступального руху бібліотечної справи в Україні загалом співпадає зі світовими тенденціями. Бібліотечна спільнота держави прагне знайти своє місце у розв'язанні однієї з глобальних проблем епохи інформатизації – створення і використання інформаційних ресурсів, достатніх для сталого розвитку суспільства.

Розробники концепцій і моделей сталого розвитку вбачають можливість розв'язання проблеми у зміщенні акцентів розвитку цивілізації з матеріально-енергетичних на інформаційні. Саме внаслідок такого зміщення відбувається формування та становлення інформаційного суспільства або «суспільства знань», як було уточнено назву сучасного цивілізаційного циклу на Всесвітньому саміті з проблем інформаційного суспільства, що в два етапи проводився у 2003 та 2005 рр. Організацією Об'єднаних Націй за участю лідерів держав 160 країн.

Проведення такого авторитетного форуму, представлення більшістю країн до його другого етапу національних програм інформатизації красномовно засвідчило глобальний характер і фундаментальну значущість цих процесів, усвідомлення на всесвітньому рівні того факту, що сьогодні головним чинником зростання національного продукту, успішності економіки, запорукою національної безпеки виступають не сировинні ресурси, не матеріали, не енергія, не інформація у формі звичайних даних, а саме знання в органічній єдності з модернізацією процесів їх генерації та засобів комунікації.

Створення знання як документованого резуль-

тату наукової діяльності вимагає інтелектуального, морального і духовного вдосконалення особистості, забезпечення умов для розвитку її творчого потенціалу.

При цьому особливої уваги потребують бібліотеки, оскільки нестабільність економічної ситуації, відсутність належного фінансування стали основними причинами їх занепаду як масових закладів культури. Так, протягом останніх п'ятнадцяти років перестала працювати кожна п'ята публічна бібліотека. На кінець 2005 р. в Україні функціонували 21 452 бібліотеки, більшість (76,1%) із них знаходились у сільській місцевості. У розрахунку на 100 тис. жителів найкраще забезпечені бібліотеками жителі Тернопільської (86), Хмельницької (71) та Чернігівської (66) областей, а найгірше – Києва (5), Донецької (19) та Дніпропетровської (22) областей при середній забезпеченості по країні 42 бібліотеки на 100 тис. жителів.

У 2005 р. капітального ремонту потребувало 16% від загальної кількості бібліотек, а 196 знаходились у аварійному стані.

Упродовж 2005 року бібліотеками України скористались 15798,4 тис. осіб, що на 37,2% менше, ніж у 1990 р. Читачам видано 373,8 млн примірників книг та журналів, що на чверть менше, ніж у 1990 р. При цьому у середньому на одного читача видано 24 книги проти 20 у 1990 р.

Порівняно з 1990 р. бібліотечний фонд скоротився більше, ніж на 21% і на кінець 2005 р. налічував 329,5 млн примірників. У розрахунку на 100 жителів він зменшився з 806 примірників у 1990 р. до 702 примірників у 2005 р.

В останні десять років співвідношення україномовних та російськомовних видань бібліотечного фонду майже не змінилося. На кінець 2005 р. 59,2% книжок та журналів бібліотечного фонду становили видання російською мовою, 39,3% – україномовні, решта видань – угорською, молдавською, польською, румунською та іншими мовами.

Упродовж останніх п'яти років кількість спеціалізованих бібліотек для дітей та юнацтва зменшилася на 32 одиниці і становила на початок 2006 р. 1277. Відповідно зменшився їх книжковий фонд з 44,2 до 42,8 млн примірників.

Значне скорочення кількості бібліотек пояснюється процесами злиття бібліотек в окремих населених пунктах, реорганізацією бібліотечних мереж та іншими соціально-економічними процесами в суспільстві.

Стосовно ж стану бібліотечних мереж на селі, то кількість сільських населених пунктів, за даними суцільного обстеження сільських населених пунктів станом на 01. 11. 2005 року, на території яких були розташовані бібліотеки, порівняно з попереднім обстеженням (на 01. 01. 2001 р.) зменшилася на 3,5%, порівняно з 1995 р. – на 15,7%, з 1990 р. – на 18,1%.

Серед наявних на селі бібліотек не всі діють за призначенням – лише 97,9% від їх загальної кількості. Кількість діючих бібліотек за п'ять років зменшилася на 3,0% і становить майже 15 тис., а порівняно з 1995 р. – в 1,7 рази.

Значна кількість будівель бібліотек вимагає капітального ремонту (28,5% від загальної кількості) або знаходиться в аварійному стані (2,1% від загальної кількості).

Кількість сільських бібліотек, забезпечених телефонним зв'язком, протягом останніх років зменшилась на 16% і становить близько 11% від їх загальної кількості, при тому, що в 1995 р. було телефонізовано 25,5% від загальної кількості бібліотек.

Загалом же стан бібліотек повністю залежить від фінансово-економічних умов, в яких перебувають різні області, міста, райони, оскільки фінансування бібліотек, як і всієї соціально-культурної сфери, здійснюється з коштів місцевих бюджетів. Найкраще фінансуються бібліотека у Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві, найнижчі показники фінансування – у Волинській, Житомирській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій областях.

Перспективи розвитку бібліотечної справи в

Україні можна поділити на ближні, середні та дальні. Дальні перспективи пов'язані з побудовою в Україні європейської моделі публічних бібліотек, що включає технологічні споруди, організацію фондів та доступу до них. Середні перспективи включають виконання окремих програм і проектів, спрямованих на удосконалення і модернізацію окремих сфер бібліотечної галузі, зокрема:

- забезпечення створення державного реєстру рідкісних і цінних документів «Книжкові пам'ятки України» та його видання;
- створення електронної бази даних «Пам'ять України» та забезпечення доступу до неї;
- розробка, затвердження та забезпечення діяльності на базі бібліотек інформаційних центрів європейської культурної інтеграції та співробітництва;
- створення центрів публічного доступу до інтернету в усіх публічних бібліотеках України, включаючи сільську мережу;
- забезпечення вступу України у Міжнародну федерацію бібліотечних асоціацій;
- проектування та випуск спеціального автотранспорту («Мобільна бібліотека») для забезпечення мобільного бібліотечного і культурного обслуговування населення у віддалених місцях проживання.

Найближчі перспективи пов'язані з приведенням нині діючих законодавчих актів у відповідність до потреб бібліотек, суспільства і кожного читача. Назрілою є потреба у новій редакції Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу».

Формування інформаційного суспільства вимагає органічного поєднання можливостей цифрових інформаційних технологій, інформації, як результату наукової діяльності та освіти, упорядкованої в інформаційний ресурс. На цих складових формується майбутнє економіки і суспільства.

Перед Україною, як і перед іншими державами, постає важлива проблема формування єдиного науково-інформаційного простору, створення національних інформаційних ресурсів та їхньої інтеграції у європейський і світовий інформаційний простір.

На цьому шляху вже з'явилися перші напрацювання.

Від 1993 р., коли вийшов Указ Президента України про державну політику інформатизації, здійснені певні кроки в розбудові телекомунікаційних комп'ютерних мереж, розробці

інтелектуальних інформаційних технологій, у розвитку законодавства галузі. Є позитивні зрушення в розвитку національного сегмента інтернету. Завершено технічне оснащення «Українського мережевого інформаційного центру», працює його Координаційна рада. Розбудовується національна магістральна мережа обміну інтернет-трафіком, створено вісім регіональних вузлів, що покращило доступ до інтернету населенню віддалених районів України.

Нинішній процес інформатизації в Україні регулюється понад ста п'ятьдесятьма законодавчими актами. Ухвалені закони про електронний документообіг, про електронний цифровий підпис та затверджені урядовими рішеннями державні програми «Електронна Україна», «Електронний уряд», «Комплексна програма створення єдиної національної системи зв'язку України» свідчать, що від декларацій у сфері інформатизації держава переходить до конкретних кроків її реалізації.

Сьогодні інформаційні ресурси України – конгломерат документних зібрань величезного обсягу і цінності. Він включає колекції документів бібліотек, архівів, музеїв, органів науково-технічної інформації. Сюди ж входять реєстри, кадастри, бази даних та інші інформаційні масиви, які формуються органами державного управління всіх рівнів, перш за все міністерствами, відомствами, державними комітетами, органами державної статистики, інформаційно-аналітичними центрами різних рівнів та призначення, суб'єктами господарської діяльності, громадськими об'єднаннями тощо¹.

Іntenсивно зростає кількість інформаційних ресурсів, представлених у електронному форматі. Загальним терміном, що охоплює всі або окремі види електронних колекцій, стало визначення «електронні (цифрові) бібліотеки».

З точки зору організації доступу ці колекції представлені загальнодоступними веб-сайтами, базами і сховищами даних, які розміщені у так званому «глибокому» інтернеті, або масивами, доступними через локальні мережі, а також електронними виданнями, які поширюються на тиражованих носіях – CD чи DVD.

Урізноманітнюються структури даних ресурсів наукової інформації. Все частіше інформація поширюється у вигляді графіки, ГІС (графічні

інформаційні системи), анімації, ЗД-представлень (дзеркальних), аудіо, різноманітних інтерактивних систем тощо. Інтеграція таких різноманітних інформаційних ресурсів досягається завдяки веб-технологіям.

Однак, незважаючи на відчутні зрушення, стан інформатизації українського суспільства загалом залишається ще у незадовільному стані.

Ці процеси розвиваються здебільшого спонтанно, без належного координування. В Україні накопичено величезні обсяги інформаційних ресурсів, у тому числі й унікальних, які мають універсальний міжгалузевий характер і належать до національного надбання (наприклад фонди науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, дисертацій), але на державному рівні вони малознані, оскільки зберігаються в проблемно-орієнтованих базах даних і використовуються, в основному, на відомчому рівні.

Відсутність єдиних методологічних, організаційних, технологічних принципів інформатизації, які були б закріплені відповідними нормативно-правовими документами, призводить до невиправданого дублювання, неузгодженості даних, що створюються в різних інформаційних системах, несумісності автоматизованих інформаційних ресурсів унаслідок використання різних інформаційно-лінгвістичних засобів, форматів опису даних. Усе це створює певні труднощі, а іноді й просто унеможливує їхнє спільне використання, скажімо, при підготовці аналітичної інформації. Тому сьогодні все нагальнішою стає потреба створення універсальної навігаційної системи, яка б полегшила доступ до цих різноманітних ресурсів.

Суттєвим недоліком існуючої інформаційної системи є те, що вона зорієнтована на обслуговування населення. Вважається, що основними ознаками, які характеризують інформаційну ситуацію в будь-якій країні, є функціонування ЗМІ та пропаганди, інформаційно-аналітичної системи, системи управління бізнесом. На жаль, ці складові інформаційної ситуації в Україні також ще дуже далекі від бажаних параметрів. Тенденційність та заангажованість більшості ЗМІ, переважно низький художній та технічний рівень подання матеріалів, домінування іноземних масмедіа – характерні ознаки діяльності вітчизняних засобів масової інформації.

Ми ще дуже далекі від того, щоб Україна стала єдиним книжковим і гуманітарним простором. Щороку в Україні видається 0,3 книги на душу

¹ Курас І. Ф. Інтеграція інформаційних ресурсів – стратегічний напрям забезпечення інформаційних потреб суспільства // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 6. – С. 50.

населення. Для порівняння: в Німеччині видається 10 книг. За рік в Україні перекладається 800 назв книжок, в Південній Кореї – 1470. Вкрай незадовільними можна назвати заходи щодо інтегрування української літератури та книговидання у світовий процес. Суттєво поліпшити ситуацію може лише комплексне вирішення проблеми. Дієвим кроком на цьому шляху могла б стати, зокрема, й реалізація проекту національної програми «Українська книга».

Щодо інформаційно-аналітичної діяльності, то вона розвивалася в Україні переважно екстенсивним шляхом, і лише останніми роками в суспільстві відчутною стала потреба створення, так званих, інформаційних знань, тобто нових знань, отриманих унаслідок аналітичного оброблення значних масивів інформації, того, що нині називають ще консолідованою інформацією.

Якість таких знань значною мірою залежить від діяльності фахівців, котрі беруть участь в інтелектуальному опрацюванні матеріалів – інформаційних аналітиків.

Зараз в Україні активно створюються аналітичні служби, окремі підрозділи, основною діяльністю яких є інформаційна аналітика. З'явилася й нова спеціалізація – консолідована інформація. Окреслилися й вимоги до фахівців цієї галузі – притаманність системного мислення, здатність здійснювати творчий міжгалузевий синтез різнопланових знань.

Головним їхнім завданням є інформаційно-коректуючий супровід трудових процесів у суспільстві. Потребу у таких фахівцях, яких називають «інженерами знань», «системними аналітиками», «постановниками задач», «інженерами-когнітологами», на сучасному ринку високих інформаційних технологій надзвичайно гостра.

Рівень бізнес-інформації в Україні, попри її бурхливий розвиток останніми роками, залишається далеко неадекватним економіці держави, і, передусім, кількості підприємницьких структур. Питома вага бізнесових інформаційних і консалтингових структур вважається у світі опосередкованим індикатором економічного розвитку і сягає у розвинутих країнах 10% від загальної кількості підприємств ².

Отже, вітчизняна інформаційна система за такими характеристиками, як стан ЗМІ, аналітичної

діяльності, управління бізнесом значно відстає не тільки від високорозвинених західних країн, але й від держав – нових членів ЄС, скажімо, Польщі.

Говорячи про необхідність інтеграції окремих сукупностей інформаційних ресурсів в єдину національну систему, звичайно ж не можна залишити поза увагою величезні обсяги знань, накопичені в бібліотечних фондах.

«Бібліотеки та інформаційні служби сприяють розбудові інформаційного суспільства. Унікальна роль бібліотек у тому, що вони реагують на конкретні потреби людей, поряд зі ЗМІ забезпечують передачу знань. Це робить бібліотеки та інформаційні служби життєво необхідними для відкритого демократичного інформаційного суспільства... Поширюючи інформаційну грамотність та навчаючи користувачів, бібліотеки створюють можливості для ефективного використання інформаційних ресурсів, у тому числі інформаційних і комунікаційних технологій. Це особливо важливо для поширення ідей суспільного розвитку, оскільки людські ресурси – ключовий фактор економічного прогресу. Тим самим бібліотеки роблять суттєвий внесок у подолання інформаційної нерівності, допомагають втілювати у життя цілі розвитку тисячоліття, включаючи подолання бідності. Вони можуть робити дуже багато при надто скромних внесках, але сума прибутку цієї діяльності в 4–6 разів перевищує вкладений у них капітал» ³. Цитата взята з маніфесту «Інформаційне суспільство в дії». Він був прийнятий представниками IFLA у жовтні 2005 р. напередодні початку другого етапу Всесвітнього саміту в Тунісі. У цих рядках немає жодного перебільшення в оцінці ролі і місця сучасної бібліотеки в становленні «суспільства знань». Беззаперечно – фундаментальні знання, які є основою всього наукового розвитку і освіти, найкраще представлені і систематизовані саме в бібліотечних зібраннях.

Для того, щоб організувати роботу сучасної інтегрованої бібліотеки належить оперативно розв'язувати безліч практичних питань розшуку, фіксації, систематизації, архівації, збереження, переробки і організації доступу до електронних інформаційних джерел.

Говорячи про трансформаційні процеси в бібліотеках в умовах переходу до суспільства

² Бінько І. Ф. Інформаційний простір України: стан та тенденції розвитку // Бібліотечний вісник. – 2001. – № 2. – С. 16.

³ Електронний ресурс. – <http://www.ifla.org/III/wsis/Beacon InfSoc.html>.

знань, не можна обійти один з найважливіших напрямів змін: спираючись на свою потужну інформаційну базу та інтелектуальні інформаційні технології, бібліотеки покликані посилити діяльність із консолідації інформації – створення аналітичних, аналітико-прогностичних матеріалів, проведення бібліо-, інформо- та наукометричних досліджень у сховищах даних і екстракції нових знань, що в явному вигляді в них не містяться.

Потрібно нагадати, що спрямованість на такі технології в бібліотеках існувала завжди. Ще з часів Александрійської бібліотеки служителі бібліотек розробляли засоби полегшення доступу до зафіксованих у книгах знань.

Сьогодні, завдяки інформатизації, використанню сучасних засобів комунікації для обробки і надання інформації, бібліотека має перетворитися на потужний генератор знань, справжню виробничу систему, причому виробництво інтелектуального характеру, що здійснює індустріальну обробку інформаційного потоку і видає нові продукти, які містять не лише інформаційні дані, але й аналітику, прогнози, тобто основу для прийняття користувачем кваліфікованих рішень.

На думку фахівців⁴, саме цей напрям розвитку бібліотечної сфери забезпечить їхнє входження в суспільство знань як системоутворювальної ланки інформаційної сфери суспільства, сприятиме їх трансформації в серцевини виробничих, наукових, освітніх і культурологічних структур.

Звідси – необхідність випереджувального становлення головної бібліотеки країни – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як інформаційного центру і соціокультурної системи суспільства. Важливо, що всі перетворення в її діяльності відбуваються в руслі тих завдань, які актуалізують міжнародні документи з проблем побудови суспільства знань та організації освіти і науки, зрештою, виносить на порядок денний саме життя. Бібліотека нарощує обсяги робіт з освоєння електронних технологій, створення і надання користувачам електронних продуктів та послуг. Вона є важливою складовою системи наукових комунікацій у державі, зміст її роботи з опрацювання фондів невпинно зміщується в галузь аналітичної діяльності. Помітно вдосконалюються технології обслугову-

вання дистантних користувачів, кількість яких значно перевищує кількість читачів у читальних залах.

Вважаю, щорічне прийняття постанов Кабміну, Президії НАН України про технічне і технологічне переоснащення Бібліотеки, удосконалення інформаційного забезпечення наукових досліджень – свідчення визнання значущості бібліотечно-інформаційної сфери і новий імпульс для удосконалення її діяльності, зокрема, становлення НБУВ як головного науково-інформаційного центру держави.

Відповідно до постанови Президії НАН України цього року, у НБУВ створюється загальноакадемічний портал наукової періодики, мета якого – представлення відомостей про новітні результати теоретичної та прикладної діяльності установ Академії, включення інформаційних ресурсів порталу в міжнародну систему наукових електронних комунікацій.

Маємо схвальні відгуки (і не лише академічних установ!) із приводу організації на базі НБУВ обслуговування передплаченою на 2006 рік добіркою ресурсів мережевого доступу провідних світових постачальників наукової інформації. Варто зазначити, що лише протягом першого півріччя цього року читачами проведено 16 тис. користувацьких сесій середньою тривалістю 37 хв., здійснено 55 тис. пошуків, одержано 80 тис. повних текстів публікацій.

Удосконалюється система кооперативного реферування української наукової літератури з випуском РЖ та системи наукових електронних видань «Бібліотека – суспільству», галузеві випуски яких поширюються по всій Україні. Це ще один набуток впровадження новітніх технологій.

Дуже важливими є роботи з формування електронних баз документальних джерел бібліотек, музеїв, архівів із національної історії, освіти, культури, які створюються на основі єдиних методичних засад та програмно-технологічних підходів і згодом складатимуть національний сегмент всесвітньої програми «Пам'ять світу».

Цінність цих та інших, не зазначених тут, готових до використання інформаційних ресурсів у тому, що на їхній базі технологічно не складно сформувати будь-яку тематичну електронну бібліотеку на замовлення користувача. І це є надзвичайно позитивним фактом.

Для успішного розв'язання будь-якої проблеми, необхідне, насамперед, чітке окреслення її параметрів, бачення всього комплексу завдань у їх

⁴ Костенко Л. Й. Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–27.

взаємозв'язку і взаємозумовленості, розуміння загальної мети і окремих складових її досягнення.

Сучасній бібліотеці для здійснення її одвічної місії – збереження і поширення культури людства, сприяння удосконаленню особи і

суспільства – необхідно здійснити комплекс гуманітарних і технологічних трансформацій, які забезпечать її розвиток як багатопрофільної установи, системоутворювальної ланки інформаційної сфери суспільства.